

ДЕЗИНФОРМАЦИЯТА, МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ И БИБЛИОТЕКИТЕ В НОВИЯ СВЕТОВЕН ИНФОРМАЦИОНЕН РЕД

Кристина Върбанова-Денчева¹, Радостина Денчева²

¹*Университет по библиотекознание и информационни технологии*

²*Нов български университет*

Резюме: Дезинформацията и фалшивите новини превземат медийното пространство, ускорени през последните две години и от явлението инфодемия, създадено от пандемията от COVID-19 и от войната в Украйна. Ответните мерки изискват подготовка на специалисти от целия спектър на тяхното създаване и разпространяване.

В доклада се представят върхови постижения на български ИТ компании, разработващи технологии за разпознаване на дезинформацията и фалшивите новини, както и необходимостта от усвояване на знания за защита и борба с това явление, включително възпитание на медийна грамотност и култура. Показана е ролята на библиотеките и библиотечните специалисти в борбата с дезинформацията и фалшивите новини.

Ключови думи: дезинформация, технологии, медийна грамотност, библиотеки.

Въведение

Дезинформацията и фалшивите новини набраха скорост в разпространяването в публичното пространство благодарение на технологиите, които доминиращо са определяни като ускорител и носител на явлението, стимулирани и от създаването на среда на тотална онлайн свързаност, която генерира и т.нар. системен проблем, задълбочаван от новите дигитални общности. Те се разрастват с мощно ускорение на платформите Facebook и Twitter и с активната роля на Google. Обществено-политическите процеси през последните години – пандемията от COVID-19 и войната в Украйна, също се оказаха стимулиращ фактор за явлението инфодемия. Предприетите стъпки за ограничаване на създаването и разпространяването на дезинформация и фалшиви новини породиха нови проблеми – конфликта между правото за достъп до информация и правото за себеизразяване; границите на приложимост на цензурата и конфликтните точки между съществуващата регулаторна рамка.

Методология на изследването

В изследването са приложени методите на проучване, анализ и оценка на релевантни на темата източници от сайтове на фирми, научни институти, центрове, дигитални колекции от научни издания, които са оценени с прилагане на критериите за истинност, актуалност и научност.

Резултати

Инфодемия, дезинформация и фалшиви новини

Съвременници сме на събдването на прогнозата на М. Кастелс за конвергиране на миналото и настоящето в единен информационен поток: „Всяко културно проявление, от най-лошото до най-доброто, от най-елитарното до най-общодостъпното, върви ръка за ръка с останалите в тази дигитална вселена, която свързва в един гигантски, исторически супертекст миналите, настоящите и бъдещите проявления на комуникативния разум“ [1, с. 176].

Пренесено в съвременния информационно-комуникативен проблем, дезинформацията и фалшивите новини размиват границите между реалното и измисленото, създавайки нова вселена. В нея всеки свързан онлайн потребител има инструментите да бъде не само консуматор, но и автор, да създава общности по свои предпочитания, които да влияят върху общественно-политическите и икономическите процеси в обществото на локално и глобално равнище, също и персонално – да предизвикват промени в мисленето и поведението на личността.

Според изследванията на Ханс Магнус Енценсбергер тази осигурена свобода може да доведе до репресивна или освобождаваща медийна употреба [2, с. 180 – 185].

Характерно за медийната употреба в епохата преди интернет, особено за тоталитарните общества, е доминиране на репресивната употреба. За последните 50 години е постигнато доминиране на втория тип благодарение на технологичните нововъведения и на налагането на демократичните ценности във все повече държави. Освобождаващата медийна употреба се основава на развитието на технологиите, осигуряващи интерактивно взаимодействие между потребителите в мрежата, което създава потенциал за тяхното обединяване около идеи, каузи, разширяване на възможностите за обучение, развитие на дигитални производства, засилване на фактора краудсорсинг, включително в контрола и самоконтрола на достъпа и ползването на информацията.

Тези предпоставки осигуриха появата и разрастването на инфодемията като среда за разпространяване на дезинформация и фалшиви новини.

Терминът *инфодемия* получи широко разпространение с развитието на кризата с пандемията от COVID-19. Той е дефиниран от СЗО така: „...наличието на прекалено много информация за даден проблем, което затруднява намирането на решение. Тя може да доведе до разпространяването на невярна информация, дезинформация и слухове по време на извънредна ситуация, свързана със здравето. Инфодемията може да възпрепятства ефективните ответни действия в областта на общественото здраве и да създаде объркване и недоверие сред хората“¹.

В съвместното съобщение до европейските: Парламент, Съвет, Икономически и Социален комитет и Комитет на регионите, инфодемията се определя като стимулатор и следствие от разпространяващата се пандемия и социалните последици от наложените ограничителни мерки².

Дезинформацията представлява съществен дял от инфодемията, тя е „...доказуемо невярна или подвеждаща информация, която се създава, представя и разпространява с цел да се извлече икономическа изгода или съзнателно да се въведе в заблуждение обществеността, като последиците от това могат да бъдат в ущърб на обществения интерес“².

Предложеният План за действие за борба с дезинформацията, приет от ЕК през 2018 г., се основава на европейските ценности и на основните права на гражданите. В Плана се включват подобряване на комуникацията и укрепване на сътрудничеството между основните участници в създаването на съдържание: публичните органи, журналистите, изследователите, проверителите на факти, онлайн платформите и гражданското общество.

Важността на проблема с дезинформацията е оценена и от ООН, която през 2018 г. излиза с доклад за свободата на изразяване и мнение и необходимостта интернет компаниите да прилагат саморегулиране и придържане към стандартите на ООН за разпространението, търсенето и получаването на информация³.

Фалшиви новини – умишлено разпространяване на неверни слухове или на неверни сведения устно, чрез новинарски или социални медии с цел подвеждане на аудиторията, като авторите им получават финансови или политически облаги. Фалшивите новини са с история, дълга колкото историята на развитието на човешкото общество. В съвременността те се разпространяват с цел увеличаване на посещаемостта на сайтове и увеличаване на интереса към

предавания по електронните медии, което е свързано с увеличаване на гледаемостта на реклами, като отново крайната цел е печалбата⁴.

Най-разпространена форма за привличане на потребители и увеличаване на приходите от реклами е кликбейтът, като се използват актуални обществено-политически събития, новини от жълтата преса, измислени истории и случки. Както се констатира от социологически проучвания, най-голям дял в разпространяването на фалшиви новини за България от социалните медии има Facebook [3].

Конкретните дейности за проверка на достоверността на информацията и предотвратяване на разпространението на фалшиви новини се дават от предписанията на Международната федерация на библиотечните асоциации и институции (IFLA), включващи прагматичен подход за тяхното различаване в интернет⁵.

Информационна и медийна култура

Съвременното равнище на грамотност изисква значително разширяване на знанията и уменията на всички категории обучавани, за да могат да се ориентират в дигиталната среда, в която всичко е опосредствано чрез персонални устройства и приложения. Разбирането за грамотност в съвременния свят, без която животът на всеки човек е непълноценен, включва информационна и медийна грамотност като елементи на информационната и медийната култура, изградени чрез образованието. Медийната компетентност включва освен умения за търсене на релевантна информация, също и създаването на оценъчни критерии за нейната приложимост към целите на проучването и на умения за управление на информационния поток.

В Резолюция на Европейския парламент от 16 декември 2008 г. се дава европейското определение за медийна грамотност „...способност за използване на медиите, за разбиране и критична оценка на различни аспекти на медиите и тяхното съдържание и за изграждане на комуникации в различни контексти...“. Медийните послания са информационни и творчески съдържания във формата на текстове, звуци и образи, пренасяни от различни средства на комуникация, сред които телевизия, кино, видео, интернет, радио, видеоигри и виртуални общности⁶.

В Общите положения на Резолюцията, чл. 6, се акцентира върху ролята на институциите – на първо място на *библиотеките*, в обучението на гражданите за придобиване на медийна грамотност.

Концепцията за дигитална компетентност е публикувана през 2017 г. от ЕК като Рамка за дигитална компетентност 2.0 (Digital competences 2.0). В нея са дефинирани основните елементи на

дигиталната компетентност в пет основни области: грамотност, свързана с информация и данни, комуникация и колаборации, създаване на дигитално съдържание, сигурност, решаване на проблеми. В допълнение към дефинираните Дигитални компетентности 2.0 е създадена „Рамка на дигиталните компетентности за граждани 2.1“ от 2018 г.⁶

В актуализираната Рамка се добавят осем нива на владеење на дигитални умения, които са конкретизирани с примери за тяхното приложение. С всяко следващо ниво на Дигитална компетентност 2.1 се усложняват изискванията по отношение на уменията за дефиниране на задачи и проблеми, самостоятелност при изпълнението им и когнитивни умения, еволюиращи от „запомняне“ към „създаване“ на ново знание.

Технологиите версус дезинформацията и фалшивите новини

Като основен виновник за лавината от дезинформация и фалшиви новини, технологиите са и средството за ограничаване и възпиране на тяхното разпространение. Използването им следва развитието на софтуерните системи за обработка на данни, разработването на алгоритми за анализ на данни, както и разработките в сферата на изкуствения интелект – разпознаване на реч, анализ и синтез на семантични отношения и създаване на бази от знания.

Опитът на българските ИТ компании в борбата с фалшивите новини е представян на форуми и резултатите са видими и в интернет.

Онтотекст

„Онтотекст“ е водеща компания в българския ИТ сектор, специализирана в разработването на семантични технологии за анализ на данни (SAS), софтуер за услуги за управление (Managed Services), научноизследователска дейност и иновационно развитие (ICO) в областта на изкуствения интелект. Най-разпространените ѝ разработки със световна известност са⁷:

- Набор от NoSQL бази данни, алгоритми за анализ на текст и машинно обучение, приложни програмни интерфейси (API) и инструменти.
- GraphDB – база от данни за целите на семантичния анализ, извлича нови семантични връзки в големи обеми динамично променящи се данни, тя е RDF – среда за описание на ресурси за създаване на „графи на знание“ (knowledge graph) с инструменти за анализ на текст, с голяма скорост и надеждност при огромни натоварвания, заявки и трансакции в реално време.

- Ontotext Platform – набор от бази данни, алгоритми за машинно самообучение и приложно-програмни интерфейси с използване на методи, базирани на анализа на естествен език (NLP), за изграждането на решения, ориентирани към бизнес нужди⁸.

Проектни разработки на „Онтотекст“, ориентирани към борба с дезинформацията и фалшивите новини:

- Европейският проект РНЕМЕ „Изчисляване на истинността в медиите, езиците и социалните мрежи“ (Computing Veracity Across Media, Languages, and Social Networks) (начало 2014 г.). Чрез използването на създадени смислови единици – „феми“ (phemes), моделиране, идентифициране и верифициране в различни информационни канали, удостоверяващи истинността на информацията в медиите и социалните мрежи, предупреждаване на потребителите при идентифициране на слух или невярна информация.
- Семантични технологии на графовата база GraphDB с прилагане на алгоритми за засичане и класифициране на слуховете и създаване на „Хранилище на знания“ (Knowledge repository). Използва се от международни медийни групи, издателства, компании, дигитални журналисти и други потребители на информацията.
- Дигиталният асистент за проверка на факти Hercule – прототип на платформа с отворен код за подпомагане на журналистите при събирането на новини и тяхното верифициране. Чрез уеббазиран интерфейс се изследват новини, видео и съдържание в социалните мрежи, съответстващи на дадена тема, филтрират се и се анализират визуално по време, степен на влияние, противоречивост, източник и други показатели, като валидират различни твърдения, създават се архиви⁹.

Европейска дигитална медийна обсерватория (EDMO)

ЕДМО е европейска организация, международна мрежа от центрове, ангажирана с проверката на истинността на информацията в интернет и предотвратяване на разпространяването на дезинформация и фалшиви новини в медиите^{10, 11}.

В ЕДМО е включен и Център БЕНЕДМО (BENEDMO) за фламандско-холандско сътрудничество, за споделяне на знания и обединяване на експерти в областта на дезинформацията и предотвратяването на нейното разпространяване онлайн освен във Фландрия и Холандия, и в Европа. Дейността е насочена към

приобщаване на ученици, медийни компании и други заинтересовани страни, от които и за които са организирани обучение и подготовка за проверяване на факти. Използват се инструменти за автоматизиран мрежов анализ и NLP технология за откриване на нововъзникващи компании за дезинформация в цяла Европа в рамките на европейската политика и правна рамка, както и публикуване на проверки на факти¹⁰.

Институт „Големи данни в полза на интелигентното общество“ (GATE)¹²

Институтът е първият център за върхови постижения в нашата страна, провежда многобройни научни форуми в сферата на изкуствения интелект в България, Европа и света. Вторият международен форум на GATE през декември 2021 г. е на тема „Разширяване на границите на изследване на дезинформацията в съдържанието на българските социални медии“. В центъра на дискусиите са основните области на работа на института и изследването на дезинформацията и политическите реакции на Балканите, борбата с дезинформацията, включително чрез подобряване на обучението по дигитална грамотност.

Изводи/Дискусия

Резултатите от проведеното изследване за причинно-следствените връзки между технологиите, дезинформацията и фалшивите новини и възможностите за противодействие, очертани в предприетите действия от ЕК и водещи разработчици на този тип технологии в България и с участието на български специалисти в Европа, може да се обобщят в следните основни насоки:

1. Ролята на ЕК за създаване на законодателна рамка, стратегии и политики за действие за борба с дезинформацията и фалшивите новини в ЕС:

- Продължаващо инвестиране в стратегическата комуникация в съответствие с Плана за действие за борба с дезинформацията, активизиране на сътрудничеството и координацията с държавите членки;
- Създаване на специално направление в системата за бързо предупреждение за улесняване на обмена на подходяща информация между държавите членки на ЕС и съответните институции на ЕС;
- Укрепване на способностите за стратегическа комуникация и публична дипломация на делегациите на ЕС, в тясно сътрудничество с дипломатическата мрежа на държавите

членки на ЕС, с правителствата на трети държави и гражданското общество;

- Приет е Кодекс на ЕС срещу дезинформацията, създадени са платформи, които улесняват достъпа до надеждна и проверена информация и инструменти за премахване на фалшива информация в интернет;
- Създадена е Европейска обсерватория за дигитални медии – хъб за проверяване на факти, основан на експертната работа на учени и специалисти срещу дезинформацията и инфодемията.

2. За възпитаване на медийна култура за противодействие на създаването и разпространяването на съдържание е необходимо библиотеките да активизират участието си в този процес¹³.

3. Технологични постижения на водещи български фирми и научни организации за идентифициране и противодействие на разпространяването на дезинформация и фалшиви новини:

- „Онтотекст“ – семантични технологии на графовата база GraphDB с прилагане на алгоритми за засичане и класифициране на слуховете и създаване на „Хранилище на знания“; Европейски проект RHEME „Изчисляване на истинността в медиите, езиците и социалните мрежи“; Дигитален асистент за проверка на факти Hercule;
- EDMO – мрежа от експерти по дезинформация: проверяващите фактите, изследователите, медийните организации и други подходящи социални участници взаимно да се подпомагат и обогатяват с практически знания и научни идеи;
- GATE – изследването на ролята на изкуствения интелект за справяне с дезинформацията в Централна Европа, уязвимостите на страните от Западните Балкани, постиженията на първия български проверител на данни – Factcheck.bg, за определяне и систематизиране на езикови и психолингвистични маркери на лъжата на български език, със събиране на нови набори от данни от социалните медии на темите COVID-19 и „политика“ на български език, методи за целенасочена дезинформация, написана от хора, както и генерирана по дийпфейк технологии¹⁴.

Заклучение

Дезинформацията и фалшивите новини са продукт на обществото и на технологиите, които създадоха предпоставките за тяхното експоненциално развитие през последните години. В условията на дигитална свързаност и непрекъснато появяващи се нови инструменти

за конструиране на несъществуващи в действителност реалности се създава хаос, в който все по-трудно се различава истината от лъжата. За така определения системен проблем решение се очаква отново от технологиите, които го катализират.

Резултатите от научните изследвания и постигнатите реализации в изкуствения интелект и интелигентните приложения създават фундамент за успешно противодействие на явленията. Необходимо е социалните мрежи да предоставят данни за анализ и да приемат основни принципи за регулиране на информационния поток, генериран и разпространяван в тях.

Българските технологични компании и научни организации имат съизмерими със световните постижения в областта на изкуствения интелект и неговите практически приложения.

Информационната грамотност като програма за обучение в университетите и университетските библиотеки в България е с почти 20-годишна история. Опитът на библиотеките – от читалищни до регионални, в обучението на деца, ученици и читатели от всички възрастови групи в обучението по информационна грамотност е база за развитие на обучаващи програми и по медийна грамотност в библиотеките.

Като резултат от приетия План за действие от ЕК са предприети действия за създаване на сигурна, надеждна и отговорна онлайн екосистема, повишаване на осведомеността и медийната грамотност, подкрепа за независимите медии и качествената журналистика.

Бележки

¹ https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200305-sitrep-45-covid-19.pdf?sfvrsn=ed2ba78b_4 (09.05.2022).

² **Saobshenie** относно evropejskiya podkhod za borba s dezinformatsiyata, razprostraneno onlain, COM(2018) 236 (09.05.2022).

[**Съобщение** относно европейски подход за борба с дезинформацията, разпространено онлайн, COM(2018) 236. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52018JC0036>> (09.05.2022).]

³ **Report** of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. UN Human Rights Council 6 April 2018. A/HRC/38/35.

Available at: [https://documents-dds-](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/096/72/PDF/G1809672.pdf?OpenElement)

[ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/096/72/PDF/G1809672.pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/096/72/PDF/G1809672.pdf?OpenElement) [accessed on 20.03.2022]. Penplus-bytes. (2018). Media Perspectives on Fake News in Ghana.

Available at: <http://penplusbytes.org/publications/4535/>

⁴ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377660>

⁵ **Manifest** na IFLA/UNESCO za digitalnite biblioteki.<<https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto-bg.pdf>>

⁶ <https://www.ipa.government.bg/bg/ramka-za-digitalni-kompetentnosti> (10.04.2022)

⁷ <https://www.ontotext.com/>

- ⁸ <https://www.economy.bg/home/view/27573/Naj-prestizhnoto-nauchno-izdatelstvo-v-sveta-izbra-softuer-na-bylgarska-kompaniya>)
- ⁹ <https://www.economy.bg/home/view/29272/Bylgarska-kompaniya-syzdade-prilozheniya-za-proverka-na-falshivi-novini>)
- ¹⁰ <https://benedmo.eu/english/>
- ¹¹ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-digital-media-observatory>
- ¹² **GATE** project has received funding from the European Union’s Horizon 2020 WIDESPREAD-2018-2020 TEAMING Phase 2 programme and the Operational programme “Science and Education for Smart Growth”) Gate-forum-2021-Milena-Dobrev-09122021 <https://milenadobrev.net/wp-content/uploads/2021/12/Gate-forum-2021-Milena-Dobrev-09122021.pdf>
- ¹³ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:045E:0009:0014:BG:PDF>
- ¹⁴ <https://milenadobrev.net/2021/12/10/panel-on-disinformation-at-the-gate-big-data-and-artificial-intelligence-forum/>

References/Литература

- Kastels**, Manuel. Informatsionnata epokha: ikonomika, obshtestvo, kultura. Tom 1: Vazkhodat na mrezhovoto obshtestvo. Sofia: LIK, 2004, 495 s. ISBN: 9546076465.
[**Кастелс**, Мануел. Информационната епоха: икономика, общество, култура. Том 1: Възходът на мрежовото общество. София: ЛИК, 2004, 495 с. ISBN: 9546076465.)]
- Ekzensberger**, Hans Magnus. Mediennutzung als Emanzipation der Nutzer –Enzensberger: Baukasten zu einer Theorie der Medien, 1970, pp. 178 – 186. <https://www.pedocs.de/volltexte/2019/17849/pdf/bearbeitet_oa9783839430538.pdf> (24.04. 2022)
- Hunt**, Elle. What is fake news? How to spot it and what you can do to stop it. – In: *Gardian*, 17.12.2016. (24.04.2022).

За авторите

Кристина Върбанова-Денчева е професор, доктор, хоноруван преподавател в катедра „Обществени комуникации“ на Факултета по библиотекознание и културно наследство (ФБКН) на УниБИТ. Автор е на повече от 200 публикации в академични издания в тематичната област на теория на информацията и управление на знанията, дигитална конверсия и трансформация в социотехническите системи, нови образователни модели и технологии, нови функции на библиотеките в обществото на знанието. Води учебни дисциплини в магистърските програми на ФБКН. Научен ръководител е на 15 успешно защитили докторанти. Ръководител е на проекти на УниБИТ в тематичната област на ФБКН.

За контакт с автора: k.dencheva@unibit.bg

Радостина Денчева е доктор, хоноруван преподавател в Нов български университет по визуални дигитални технологии. Научните ѝ интереси са в областта на дигиталните технологии в инженерния дизайн, уебдизайна, 3D дизайна. Има публикации в тематичната област на научните си интереси.

За контакт с автора: r.dancheva@gmail.com

DISINFORMATION, MEDIA LITERACY AND LIBRARIES IN THE NEW WORLD INFORMATION ORDER

Kristina Varbanova-Dencheva¹, Radostina Dencheva²

¹University of Library Studies and Information Technologies

²New Bulgarian University

Abstract: Disinformation and fake news are taking over the media space, accelerated in the last two years and by the infodemic phenomenon created by the COVID pandemic and the war in Ukraine. Response measures require special training of specialists from the entire spectrum of their creation and distribution.

The paper presents top achievements of Bulgarian IT companies developing technologies for recognizing disinformation and fake news, as well as the need to acquire knowledge to protect and fight against this phenomenon, including education of media literacy and culture.

The role of libraries and library professionals in the fight against misinformation and fake news is also shown.

Keywords: misinformation, technology, media literacy, libraries.

About the authors

Kristina Varbanova-Dencheva – Professor, PhD, part-time lecturer-Department of Public Communications – Faculty of Library Studies and Cultural Heritage (FLSCH) of ULSIT. She is the author of more than 200 publications in an academic editions in the thematic field of information theory and knowledge management, digital conversion and transformation in socio-technical systems, new educational models and technologies, new functions of libraries in the knowledge society. She is leader lecturer is of a basic disciplines in the Master's programs of the FLSCH. She has 15 successfully defended PhD students. She has been the manager of ULSIT projects in the area of FLSCH in the last 12 years.

To contact the author: k.dencheva@unibit.bg

Radostina Dencheva – PhD, part-time lecturer at the New Bulgarian University of Visual Digital Technologies. Her research interests are in the field of digital technologies in engineering design, web design, 3D design. She has publications in the thematic area of her scientific interests.

To contact the author: r.dencheva@gmail.com